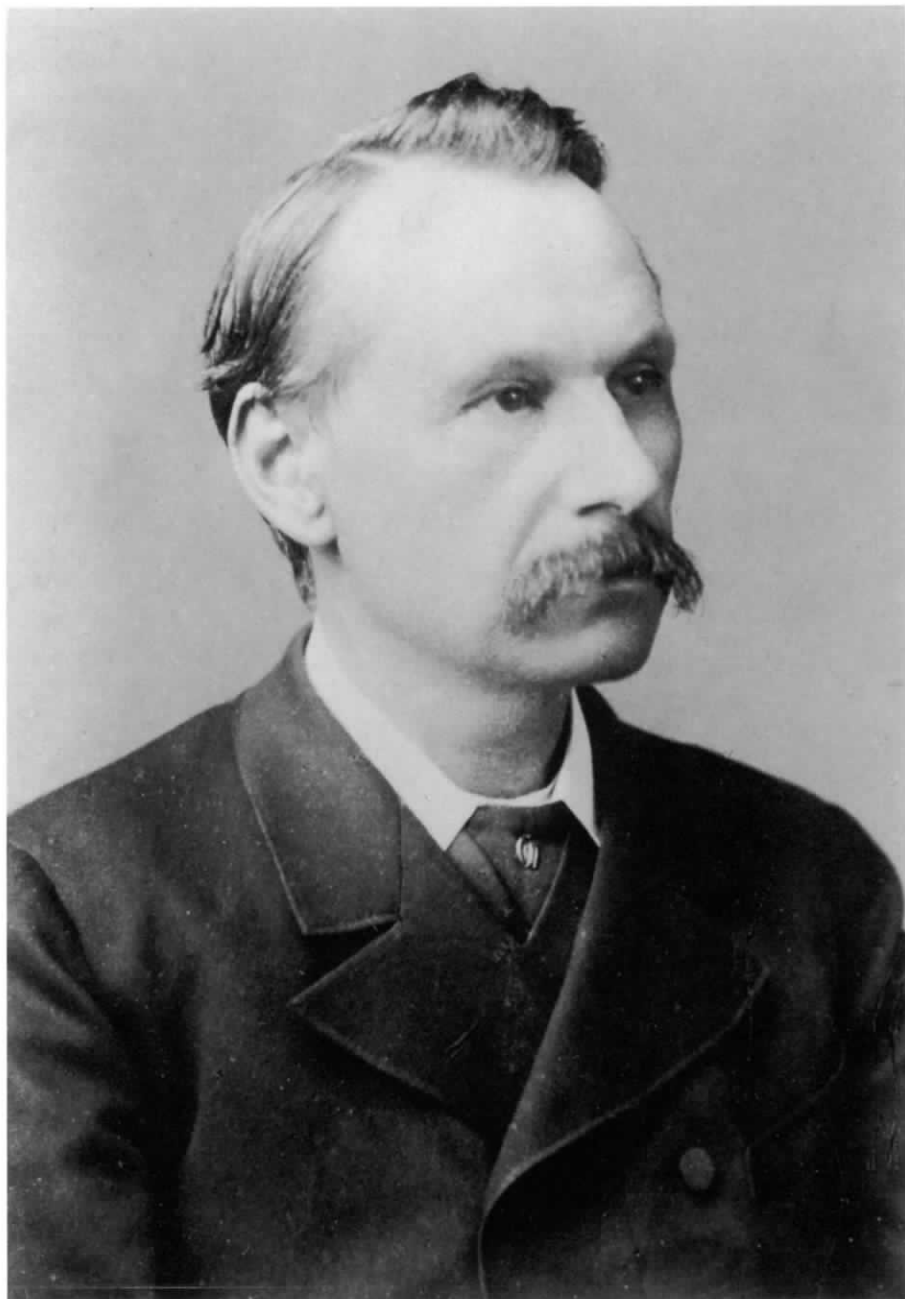




Portretfoto van de Roermondse schrijver-dichter Emile Seipgens (1837-1896) omstreeks 1870. Collectie Gemeentearchief Roermond.

Maurice Heemels

*In paradisum deducant te Angeli?*¹ Sociale status en rites de passage na het overlijden in Roermond tussen 1870 en 1940

Ut geldj

[...]

'En geit eine erme duvel dood,
Dan mot dai oug waire begrave.
De köster löpt mit 't kruuts veurop
En die hem volge, motte drave.
Mer mit eine rieke stap veur stap
Gaon zie de wasse kairs vertoesche.
En det veur geldj. En det veur boesche.

Den erme kumt in 't vagevuur,
Zien zeel moot lang dao blieve schmachte.
Dao weurd omtrint neet veur gebajjd:
Dai pongel, laot dai mer get wachte.
Mer 't zeelke van den hooge:
Koormeziek en oetvaart duit et scheete.
Det is veur geldj. D'es veur monéte'.
[...]²

In zijn gedicht 'Ut geldj' hekelde de Roermondse schrijver-dichter Emile Seipgens (1837-1896) omstreeks 1870 de verschillen tussen de begrafenissen van arme en welgestelde inwoners van zijn stad.³ Volgens Seipgens belandden 'rijke zielen' snel in de hemel. Met de woorden 'de oetvaart duit et scheete' doelde hij op de praktijk van zielenmissen voor overledenen. In een uitvaartmis – doorgaans tussen één en acht weken na de begrafenis – werd gebeden voor het zielenheil van de overledene. In veler ogen zorgde dit voor een snelle entree van diens ziel in de hemel. De woorden van de schrijver zijn een zeldzame uiting van kritiek

1 Naar de openingsregel *In paradisum deducant te Angeli* ('Mogen de engelen u ten hemel geleiden'), het slotlied bij het verlaten van de kerk op weg naar het kerkhof, de begraafplaats of het crematorium volgens het *Rituale Romanum*.

2 Vertaling: En gaat een arme duivel dood, / dan moet die ook worden begraven. / De koster loopt met het kruis vooraan / en zij die hem volgen, moeten draven. / Maar met een rijkaard stap voor stap / gaat men de wassen kaars verbranden. / En dat voor geld. En dat voor geld / De arme komt in het vagevuur, / Zijn ziel moet daar lang blijven smachten. / Voor hem wordt nauwelijks gebeden: / 'Die arme drommel, laat hem maar wat wachten' / Maar het zieltje van de aanzienlijke: / Koormuziek en uitvaart maken dat het 'schiet'. / Dat is vanwege geld / Dat is vanwege geld. *Nota bene*: 1. 'Vertoesche' is door de auteur vrij vertaald met 'verbranden'. 2). Seipgens gebruikt in de slotregels van alle strofen in zijn gedicht meerdere lokale benamingen voor geld.

3 P. Nissen, *De akkoorden van het gemoed. Het literaire leven in Roermond in de negentiende eeuw* (Roermond 1986) 132.

op de destijds in Roermond gangbare funeraire cultuur, maar waarschijnlijk schreef Seipgens op wat menig stadgenoot in vertrouwde kring zei.⁴

Begrafenisrituelen als uitdrukking van sociale status

In de negentiende en vroege twintigste eeuw speelde status een belangrijke rol in de rituelen na het overlijden. Die vertoonden per sociale groep aanzienlijke verschillen. In een onderzoek naar de begraafcultuur in een Noord-Brabants dorp stelde Kees Mandemakers vast:

Het statuskarakter van een begrafenis was voor de negentiende-eeuwer evident. De gang naar het kerkhof was de laatste en daarmee wellicht bij uitstek de gelegenheid om zijn of haar sociale positie naar boven bij te stellen. [...] De tocht naar het graf was de laatste keer waarop men aan de standsbewuste negentiende-eeuwse samenleving kon laten zien tot welke stand men zich rekende.⁵

Thomas Laqueur heeft negentiende-eeuwse begrafenisrituelen omschreven als 'the ritual occasions for definitively marking social place'. Hij concludeerde 'that a precise relationship could be established between social standing and the cost of a funeral; and, that the cost was manifest in the parade that was presented to the public'.⁶ Ook de Engelse historica Pat Jalland stelde dat 'cultures of death in Victorian Britain were class-bound'.⁷ De Victoriaanse middenklasse gebruikte begrafenis, begraafplaats en herinneringscultuur 'to specify their status and perceived respectability'. Voor de elite was de begrafenisstoet een belangrijk middel om 'social superiority, affluence and respectability' uit te drukken.⁸

In een beschrijving van aristocratische begrafenisrituelen in Limburg heeft Dick van den Bosch dat laatste nog eens benadrukt.⁹ Hij wijst meermaals op de sterke verbondenheid van begrafenisritueel en sociale status, zowel voor de aristocratie als voor het stedelijke patriciaat. Voor de Limburgse elite waren begrafenisrituelen een belangrijk middel om zich sociaal te manifesteren. Maar begrafenisrituelen vervulden ook een rol in de handhaving van religieuze tradities en de legitimatie van religieuze gezagsdragers. Volgens Van den Bosch kunnen bij begrafenisrituelen vier soorten betrokkenen worden onderscheiden: de overledene zelf, diens nabestaanden, de deelnemers aan de rituelen, en de toeschouwers. Door het ritueel werden de bestaande maatschappelijke verhou-

4 Zie ook de *Nieuwe Koerier* van 11 maart 1894, waarin een zekere Jan van Roermond zich beklaagt over het verschil in eerbied dat kennelijk in de stad tussen begrafenis van armen en rijken zichtbaar was.

5 K. Mandemakers, 'Om de laatste eer. Het Noord-Brabandsch Begrafenis-Fonds en de sociale verhoudingen in het schoenmakersdorp Besoyen, 1870', *NEHA-Jaarboek* 22 (1999) 111-137, aldaar 112-113.

6 T. Laqueur, 'Bodies, Death and Pauper Funerals', *Representations* (1983) 109-131, aldaar 109 en 115.

7 P. Jalland, *Death in the Victorian family* (Oxford 1996) 1.

8 L. Macgill, *A spectacle of the respectable? A case study: Keighley cemetery and memorialisation* (Saarbrücken 2009) 4 en 21.

9 D. van den Bosch, 'De laatste eer aan de eerste stand. Aristocratische begrafenisrituelen in Limburg van de 18^{de} tot de 20^e eeuw', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 18 (1980) 181-210.

dingen 'ingeprint' bij de bezoekers van een begrafenisdienst of de toeschouwers van een begrafenisstoet, en daarmee symbolisch bevestigd. Door middel van de begrafenisrituelen gaven de overledene en diens nabestaanden uitdrukking aan hun sociale positie binnen de eigen groep en ten opzichte van lagere sociale groepen. Deze positie werd door de kerk met sacrale handelingen bekrachtigd. Door hun deelname aan de rituelen zagen de deelnemers hun positie in de maatschappij bevestigd.

Rites de passage

De op elkaar volgende, min of meer rituele handelingen in de periode tussen het overlijden en het openlijk herdenken van de overledene kunnen worden beschouwd als *rites de passage*. Dit begrip werd in 1909 geïntroduceerd door de Franse etnoloog Arnold van Gennep. Anderen werkten het concept verder uit.¹⁰ Van Gennep stelt dat 'overgangsrituelen' plaatsvinden bij de overgang van de 'ene toestand in de andere' of 'van de profane naar de sacrale wereld'. Rituelen rond de dood, volgens Van Genneps definitie ontegenzeggelijk 'overgangsrituelen', zijn onder te verdelen in *rites de séparation* (scheidingsrituelen), tijdens welke een persoon wordt 'verwijderd' uit het gewone leven, *rites de marge* (veranderingsrituelen), die plaatsvinden tijdens een soort overgangperiode, ook wel *liminale periode* genoemd, tussen het overlijden en – in dit geval – de missen ter herdenking van de overleden persoon, en *rites d'aggrégation* (aansluitings- of samenvoegingsrituelen), waarmee de overledene als herdacht persoon en de nabestaanden 'terugkeren' naar het normale leven.¹¹

In dit artikel zal via een reconstructie van de met het overlijden van een aantal Roermondse verbonden handelingen worden vastgesteld welke rol 'publiek vertoon' in de periode 1870-1940 speelde bij de begrafenisrituelen van de stedelijke elite. Daarbij zal telkens ook worden gekeken naar de verschillen met andere Roermondse. Al eerder is vastgesteld dat Roermondse beroeps- en klassen verschillende laatste rustplaatsen kregen.¹² Hoe werden die verschillen ritueel vormgegeven?

De Roermondse bronnen lenen zich het best voor een reconstructie van de *rites de marge* in de liminale periode. Daarom spelen die in dit artikel een centrale rol. Via de bestudering van overlijdensakten, de registers van begravenen op de begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand', lokale kranten, de jaarlijkse rekeningen van begrafenisdiensten in het archief van de Christoffelparochie en de fundatierregisters van het bisdom Roermond kan een beeld worden geschetst van het

10 A. van Gennep, *Übergangsriten (Les rites de passage)* (3de druk, Frankfurt am Main 2005); P. Kloos, *Culturele antropologie. Een inleiding* (Assen 1972) 74 en P. Metcalf en R. Huntington, *Celebrations of death. The anthropology of mortuary ritual* (15de druk, Cambridge 2010) 32.

11 Van Gennep, *Übergangsriten*, 21.

12 M. Heemels, 'Een 'microkosmos van de Roermondse maatschappij'? Een sociaalhistorisch onderzoek naar de begravenen op de begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand' in de periode 1870-1940', *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg / Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* LIV (2009) 101-132.

'middendeel' van Van Genneps *rites de passage* en worden aangegeven welke betekenis de onderdelen ervan hadden in Roermond. Daarbij zal blijken dat Van Genneps *veranderings*rituelen vooral moeten worden opgevat als handelingen die de bestaande situatie en verhoudingen dienden te *bevestigen*, iets waar Van Gennep zelf niet expliciet op wees, maar latere bewerkers van zijn concept en ook Van den Bosch wel.¹³ Helaas geven Van Gennep noch latere bewerkers aan waar de *rites de marge* – en daarmee de liminale periode – precies eindigen. In het kader van dit artikel lijkt het logisch de 'jaardienst', de herdenkingsdienst die een jaar na het overlijden plaats kon hebben, als laatste ritueel van de liminale periode te beschouwen. De officiële rouwperiode (voor overleden ouders) was meestal na een jaar beëindigd. De jaardienst wordt wel beschouwd als de afsluiting van de *tempus mortis*, de doodstijd.¹⁴

In dit artikel komen de volgende handelingen na het overlijden aan de orde: het aangeven van het overlijden bij de gemeente, de berichten van het overlijden in de lokale krant, de periode waarin de overledene was opgebaard, de begrafenisstoet, de begrafenis vanuit de kerk, de eventueel daaropvolgende missen ter herdenking van de overledene en ter 'redding' van diens ziel. Als basis voor het onderzoek dienden prosopografische gegevens over de op de begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand' in de steekproefjaren 1880, 1895, 1913 en 1930 begraven Roermondse bevolkingsadministratie en andere bronnen verzameld, alsmede de klasse van het graf op de begraafplaats. Op die manier konden de begraafklasse en sociale positie met elkaar in verband worden gebracht. Voor het hier gepresenteerde onderzoek is deze sociale positionering gekoppeld aan berichten over de gang van zaken tijdens de verschillende handelingen en gebeurtenissen na het overlijden: de aangifte, de overlijdensberichten in de lokale krant, de wachttijd tussen het overlijden en de begrafenis, de begrafenisstoet en de begrafenisdienst, en tenslotte de missen voor het zielenheil na de begrafenis. Als uitgangspunt voor de beschrijving van deze 'etappes' dient steeds zoveel mogelijk het geval van één prominente Roermondenaar: mr. dr. L.J.E.H. (Louis) Geradts, in 1893 op negenenveertigjarige leeftijd overleden als burgemeester van Roermond.

13 S. Schomburg-Scherff, 'Nachwort', in: A. van Gennep, *Übergangsriten*, 233-253; R. Schoen, *Pro facultatibus vel dignitate defuncti. Uitvaartritueel, sociale status en regelgeving in Rome (100 v. Chr. – 300 n. Chr.)* (Zutphen 2000) 33; Van den Bosch, 'De laatste eer aan de eerste stand', 199 e.v.

14 J. Walraven, 'Gebruiken vroeger en nu bij overlijden en begrafenis in en om de Roerstreek', *Jaarboek Heemkundevereniging Roerstreek* 7 (1975) 81-104, aldaar 101; H. Kok, *Thanatos. De geschiedenis van de laatste eer* (Heeswijk-Dinther 2005) 453; P. Ariès en G. Duby (red.), *Geschiedenis van het persoonlijk leven deel 4. Van de Franse Revolutie tot de Eerste Wereldoorlog* (Amsterdam 1989) 223-225; J. van Oudheusden en H. Tummers, *De grafzerken van de Sint-Jan te 's Hertogenbosch. I. Inleiding* ('s-Hertogenbosch 2010) 27.

15 Heemels, 'Een 'microkosmos'.



*Portretfoto van de Roermondse burgemeester Louis Geradts (1843-1893).
Collectie Gemeentearchief Roermond.*

Het aangeven van een overlijden

Het overlijden van burgemeester Geradts kwam niet onverwacht. Hij werd al weken verpleegd in de 'R.K. Ziekenverpleging te Amsterdam' toen hij op zondag 8 oktober 1893 om kwart over acht 's morgens, nadat hij voor de derde keer de laatste sacramenten had ontvangen, zijn laatste adem uitblies. Hij stierf 'na eene smartvolle ongeneeslijke kwaal'. Een half uur later was men in Roermond al via de telegraaf op de hoogte gebracht. In een extra bulletin, bezorgd op diezelfde morgen, werden de Roermondse lezers van de *Maas- en Roerbode* op de hoogte gesteld. Het nieuws kon zich vervolgens mondeling door de stad

verspreiden.¹⁶ Omdat Geradts was overleden in Amsterdam, werd daar aangifte van zijn overlijden gedaan.

Net als tegenwoordig moest van elk overlijden aangifte worden gedaan bij de gemeente. Het was de eerste, wettelijk verplichte handeling na een overlijden. De aangifte werd gedaan door twee, altijd mannelijke aangevers. In 1880 was in Roermond 24 procent van de eerste aangevers 'nabuur' van de overledene. Van de tweede aangevers gaf 31 procent aan diens buurman te zijn. De helft van de beide aangevers was een 'bekende' van de overledene, de overigen – 26 procent van de eerste, 19 procent van de tweede aangevers – waren familieleden. Het aangeven van een overlijden bij de gemeente was in 1880 in Roermond dus in de eerste plaats een taak voor familieleden, burenen en bekenden. In deze formele eerste stap in de 'overgangsrituelen' speelden informele betrokkenen een belangrijke rol. In het bredere kader van de zogenaamde burenplicht was dat vrijwel overal lange tijd het geval.¹⁷

In 1895 was deze situatie in Roermond echter radicaal veranderd: betaalde aansprekers hadden de taak van burenen en bekenden overgenomen. De rol van burenen bij het aangeven van een overlijden was toen met 1 procent vrijwel volledig uitgespeeld, en ook het aandeel van bekenden en familie was teruggedrongen ten gunste van een kleine kring van officiële, betaalde aansprekers. Bij de eerste aangevers vormden ze in 1895 65 procent en onder de tweede aangevers 32 procent. In 1894 wordt over deze betaalde aanspreker door een zekere Jan van Roermond – ongetwijfeld een pseudoniem – bericht: 'Die man vertelt vooreerst, dat rang en stand u voorschrijven, nog een of twee zijner ambtgenoten te bestellen [...]'.¹⁸ Volgens hem waren Roermondenaren gevoelig voor het standsargument, iets waar plaatselijke aansprekers handig gebruik van maakten. In het eind negentiende-eeuwse Roermond had er dus een duidelijke 'professionalisering' van het aangeven plaatsgevonden, mogelijk in verband met een groeiend statusbewustzijn onder nabestaanden. Ook in de onderzochte jaren daarna (1913 en 1930) bleef de rol van de betaalde aansprekers bij het aangeven van overlijden in de stad prominent, zij het dat ze in 1930 een klein stapje terug moesten doen ten gunste van familieleden. Gemeenteambtenaren fungeerden vooral vanaf 1895 als tweede aangever. Burenen en bekenden waren na de eeuwwisseling nauwelijks meer betrokken bij de aangifte van een overlijden.¹⁹

Van oudsher waren aansprekers in veel Nederlandse dorpen en steden een bekend gezicht.²⁰ Tot in de jaren 1950 waren zij betrokken bij het aanzeggen van een overlijden aan familie, vrienden en bekenden. Omstreeks 1900 was hun

16 *Maas- en Roerbode* dinsdag 10 oktober 1893.

17 R. Sörries (red.), *Grosses Lexikon der Bestattungs- und Friedhofskultur, Band 1* (Braunschweig 2002) 228; H. Kok, *Funerair Lexicon. Encyclopedisch woordenboek over de dood* (Maastricht 2000) 39; Kok, *Thanatos*, 144 en Walraven, 'Gebruiken vroeger en nu', aldaar 87-88.

18 Jan van Roermond, 'Ditjes en Datjes', *De Nieuwe Koerier* (voortaan NK) 11 maart 1894.

19 Gebaseerd op: GAR, Burgerlijke stand Roermond, overlijdensakten 1880, 1895, 1913 en 1930.

20 Kok, *Funerair Lexicon*, 11.

rol in 'deftige milieus in de steden' zeker niet uitgespeeld.²¹ In Roermond was er in deze periode in toenemende mate sprake van twee betaalde aansprekers die aangifte van het overlijden deden bij de gemeente. Dat geldt voor de begravenen in alle begraafklassen op de begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand', maar het duidelijkst in de begraafklassen I en II, waar de hoogste beroepsklassen een laatste rustplaats vonden.²² In de begraafklasse I was in 1895 12 procent van het overlijden door twee betaalde aansprekers bij de gemeente gemeld, in 1913 en 1930 was dat respectievelijk 50 en 52 procent. In de begraafklasse II liggen deze percentages nog hoger: 62 procent in 1895, 64 procent in 1913, maar in 1930 is dit percentage, tegen de verwachting in, lager (35 procent). Het laten doen van de overlijdensaangifte door twee betaalde aansprekers lijkt een tot 1895 groeiende, en daarna constant populaire manier te zijn geweest om de status van de overledene en diens familie uit te drukken. Al eerder werd vastgesteld dat er in deze periode sprake was van een 'verhoogd statusbewustzijn' bij het geclassificeerde begraven op de Roermondse begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand'.²³ Bij de begravenen in de begraafklassen III en III 'onvermogen'/IV was er eveneens sprake van een groei in de overlijdensaangiften door twee betaalde aansprekers, maar de percentages zijn daar aanmerkelijk lager en de groei is in verhouding tot de begraafklassen I en II veel bescheidener.²⁴

Overlijdensberichten in de lokale krant

Het overlijden van Louis Geradts nam in de *Maas- en Roerbode* van 10 oktober 1893 de volledige voorpagina in beslag. Daarbij stak het kleine overlijdensbericht op pagina drie schrill af. Het stadsbestuur had in de twee dagen na het overlijden van de burgemeester koortsachtig gewerkt aan de voorbereiding van zijn begrafenis. In de krant van 10 oktober kon de lezers in detail worden gemeld hoe de begrafenisstoet er de volgende dag uit zou gaan zien. Een uit zes mannen bestaande 'regelings-commissie' was ingesteld om de stoet in goede banen te leiden.²⁵

MacGill heeft het gedrukte overlijdensbericht in een krant gekarakteriseerd als 'a visible sign of status and respectability', in het bijzonder voor 'middle class families'.²⁶ Van alle Roermondse begravenen in de jaren 1880, 1895, 1913 en

21 A. van der Zeijden, 'Rouw en rustplaats. Over de dood', *Het Alledaagse leven. Tradities en trends in Nederland* 5 (Zwolle 2009) 156.

22 Heemels, 'Een microkosmos', aldaar 110-113.

23 *Ibidem*, 125-126. Een vergelijkbare ontwikkeling werd vastgesteld voor de Rotterdamse begraafplaats Crooswijk. Zie: M. Kamphuis, *De stad en de dood. Algemene Begraafplaats Crooswijk, Rotterdam 1828-2000* (Rotterdam 2000) 80.

24 De percentages vertonen in de begraafklassen III en III 'onvermogen'/IV bovendien veel schommelingen tussen de steekproefjaren (1880, 1895, 1913 en 1930): III: 4% - 14% - 26% - 11% en III 'onvermogen'/IV: 2% - 18% - 5% - 11%.

25 *Maas- en Roerbode* dinsdag 10 oktober 1893.

26 MacGill, *A spectacle of the respectable?*, 24.

† † Heden overleed te AMSTERDAM
† tot onze diepe droefheid

Mr. Louis Joseph Geradts,

Burgemeester der gemeente Roermond,
in den ouderdom van bijna 50 jaren.
AMSTERDAM, 8 October 1893.

Namens de familie,
Eugène Geradts.

Plechtige lijkdienst Woensdag 11 Oc-
tober 1893, des voormiddags ten 10 ure
in de Cathedrale Kerk te ROERMOND.

Vergadering ten huize van den over-
ledene, om 9¹/₂ uur.

Burgemeester en Wethouders van Roermond

brengen ter algemeene kennis de ingezetenen,
dat de plechtige begrafenis van onzen diepbe-
treurden Burgemeester

Mr. L. J. Geradts

zal plaats hebben morgen, Woensdag-ochtend,
11 October ten 10 ure.

De begrafenisstoet zal van het sterfhuis a-
zich naar de Kathedrale Kerk begeven en na
het eindigen van den plechtigen begrafenis
dienst trekken naar de Kapellerpoort.

De bewoners der straten, waarlangs de
stoet zich zal bewegen, zijnde Neerstraat,
Kapellerpoort, worden beleefd verzocht de
straten te vegen en de vlaggen halfstoks uit
te steken.

Vereenigingen die zich nog niet opgegeven
hebben, kunnen zich nog bij de Regelings-
commissie aanmelden.

ROERMOND, 10 October 1893.

Burgemeester en Wethouders,

De Secretaris, H. SCHREURS w. b.
H. BELTJENS.

SOCIETEIT „AMICITIA”.

Heeren leden, welke zich bij de Commissie
willen aansluiten bij de ter-aarde-bestelling van
onzen hooggeachten Heer **Burgemeester**,
worden verzocht Woensdag-morgen ten kwart
over negen ure in het Societeitslokaal te willen
zijn.

De President,
Oscar Bonhomme.

*Het overlijdensbericht van Louis Geradts
in de Maas- en Roerbode van dinsdag 10
oktober 1893. Collectie historische kranten,
Gemeentearchief Roermond.*

1930 werd nagegaan of van hun overlijden werd bericht in de lokale – rooms-katholiek georiënteerde – krant.²⁷ In 1880 en 1895 was dat de *Maas- en Roerbode*, in 1913 en 1930 haar opvolger, de *Nieuwe Koerier*. In 1880 verscheen van een kwart van de begravenen een overlijdensbericht in de krant; dat percentage groeide via 30 en 28 procent in respectievelijk 1895 en 1913 naar 38 procent in 1930. Het aantal Roermondse overledenen wier overlijden in de lokale krant bekend werd gemaakt nam dus geleidelijk toe. Dat neemt niet weg dat het overlijden van 62 procent van de begravenen in 1930 niet via de krant bekend werd gemaakt. Mondelinge bekendmaking en doorgeven van overlijdensberichten bleven gedurende de onderzoeksperiode het meest gebruikelijk.

Dit verschilde echter aanzienlijk per begraafklasse. In begraafklasse I was het bekendmaken van een overlijden in de lokale krant eerder regel dan uitzondering; in de onderzochte jaren in gemiddeld 82 procent van de gevallen. Dit percentage daalde naarmate het begraven goedkoper werd: in begraafklasse II gemiddeld 60 procent; in begraafklasse III gemiddeld 22 procent; in de laagste begraafklassen III 'onvermogen' en IV gemiddeld 7,5 procent. In de hoogste beroeps- en inkomensklassen was het blijkbaar min of meer vanzelfsprekend dat het overlijden in de krant werd gemeld. Over het overlijden en de begrafenis van de overige Roermondse overledenen was in de krant niets te lezen. Of zij geen waarde hechtten aan een publieke vermelding of er simpelweg de financiële middelen niet voor hadden, is moeilijk te zeggen.

Deze cijfers maken duidelijk dat het voor het grootste deel van de bewoners niet gebruikelijk was een overlijden via publieke media bekend te maken. Alleen de stedelijke elite maakte een overlijden vrijwel altijd bekend in de lokale krant. Het verschijnen van een overlijdensbericht in de *Maas- en Roerbode* en later de *Nieuwe Koerier* kan worden beschouwd als indicator van de sociale positie van de overledene en diens familie in de Roermondse gemeenschap. MacGills typering van het gedrukte overlijdensbericht gaat dus zeker ook op voor Roermond.

De dagen tot de begrafenis

De kist met het stoffelijk overschot van burgemeester Geradts arriveerde in de late middag van dinsdag 10 oktober per trein op het station in Roermond, waar de 'wachtkamer eerste klas' met rouw was behangen. Ze werd in een klaarstaande lijkkooi geplaatst die geflankeerd werd door zes brandweermannen met brandende fakkels. Een 'talrijke menigte was van deze treurige plechtigheid met ontbloote hoofden getuige'. De leden van de Koninklijke Harmonie – waarvan Geradts bijna twintig jaar voorzitter was geweest – begeleidden hem naar zijn burgemeesterswoning aan de Swalmerstraat. Afgevaardigden van 'alle corporatiën en vereenigingen' liepen mee in de stoet van het station naar de Swalmerstraat. Van alle openbare en vele particuliere gebouwen wapperde de driekleur, voorzien van rouwwimpel, halfstoks. Geradts werd opgebaard in 'de

27 Overlijdensberichten of -advertenties verschenen voor het eerst in kranten aan het einde van de achttiende eeuw. Zie: Kok, *Funerair Lexicon*, 203.

zaal in het burgemeesterlijk huis' die was omgebouwd tot *chapelle ardente*.²⁸ De begrafenis vond de volgende ochtend plaats, op de derde dag na zijn overlijden.

Over de handelingen tijdens de liminale periode in het huis van de overledene – ongeacht de vraag of hij daar nu wel of niet gestorven was – zijn we voor Roermond slecht geïnformeerd. Uit een van de weinige publicaties over godsdienstige gebruiken in de stad omstreeks 1880 weten we dat de gordijnen in het huis van een overledene waren gesloten en dat er een 'lijk- of doodsplank' naast de deur stond ten teken dat er een dode in huis was.²⁹ We mogen aannemen dat de meeste overledenen voorafgaand aan hun begrafenis thuis waren.³⁰ Ze moeten er zijn afgelegd, wellicht gehuld in een 'doodskleed', zijn opgebaard in hun slaapkamer of de 'beste kamer' in het huis, en daar vlak voor de begrafenis gekist.³¹ De kamer was vaak met zwarte lakens behangen. Bij beter gesitueerden was ze zodanig opgesmukt met lakens, bloemen en brandende kaarsen dat men van een *chapelle ardente* (rouwkapel) sprak. Tot in de eerste decennia van de twintigste eeuw vonden in het sterfhuys ook een of meerdere nachtwakes plaats.³²

Tussen het moment van overlijden en de begrafenis van de overledene verstreken te Roermond in de regel twee of drie dagen. De duur van drie dagen tussen overlijden en begrafenis won na 1895 terrein ten koste van de termijn van twee dagen. Dat was vooral in de hoogste begraafklassen het geval. In alle steekproefjaren werd bij begravenen in de begraafklasse I vaker een wachttijd van drie dan van twee dagen tussen overlijden en begrafenis aangehouden. In de begraafklasse II was dit alleen in 1913 en 1930 het geval. In de begraafklassen III, III 'onvermogen' en IV was en bleef de periode tussen overlijden en begrafenis bij het merendeel van de begravenen twee dagen. Er lijkt dus enig verband te bestaan tussen de begraafklasse en het aantal dagen tussen het overlijden en begrafenis.

Opvallend is bovendien dat het percentage dat pas vier, vijf of zelfs zes dagen na het overlijden werd begraven evenredig toenam met het niveau van de begraafklasse.³³ Een kenmerkend voorbeeld is de in 1930 op 89-jarige leeftijd overleden Isabella Beerenbroek. Zij was een ongehuwde dochter van Louis Beerenbroek (1805-1884), die tussen 1856 en 1875 burgemeester van Roermond was. Samen met enkele dienstmeiden en -knechten woonde zij in een groot pand in de deftige Swalmerstraat. Voorafgaand aan haar begraafing in een eerste klasse grafkelder op 11 april 1930 werd zij gedurende vijf dagen opgebaard in haar huis. Een maand later lag de op 88-jarige leeftijd, eveneens ongehuwd overleden Maria Leurs – die een nicht van Beerenbroek was en praktisch haar

28 *Maas- en Roerbode* dinsdag 10 oktober 1893.

29 J. Waterreus, *Godsdienstige gebruiken te Roermond* (Roermond 1880) 2-3.

30 De eerste moderne begrafenisonderneming, Engelen, was actief in Roermond vanaf 1938.

31 Walraven, 'Gebruiken vroeger en nu', aldaar 89.

32 *Ibidem*, 91-93.

33 In de vier steekproefjaren zijn de percentages begravenen waarbij vier, vijf of zes dagen tussen overlijden en begrafenis zat: 13 procent (begraafklasse I), 8 procent (klasse II), 5 procent (klasse III, III 'onvermogen' / IV).



Bestuur en leden van de Roermondse 'Damesvereniging van de H. Elisabeth', zeer waarschijnlijk in 1909. Uiterst links zittend: Maria Leurs (1841-1930), uiterst rechts staand: Isabella Beerenbroek (1841-1930). Zittend, voor de dame in de witte jurk: voorzitter baronesse L. Michiels van Kessenich-Feyens. De vereniging verleende 'onderstand' aan zieke armen en behoeftige kraamvrouwen. Collectie Gemeentearchief Roermond.

buurvrouw – , 'rentenierster' en dochter van de arts Willem Ignatius Leurs (1794-1876), maar liefst zes dagen opgebaard in haar ruime woning aan dezelfde Swalmerstraat. Zij werd op 16 mei 1930 begraven in de familiegrafkelder, pal naast de zogenaamde Bisschoppenkapel.

Een lange(re) tijd tussen overlijden en begrafenis was onder meer nodig om familieleden die van ver moesten komen de kans te geven de begrafenis bij te wonen. In 1880 was geen van de kleine groep overledenen die langer dan drie dagen lagen opgebaard in Roermond geboren. We mogen aannemen dat er veel familie op enige afstand van Roermond woonde. Voor de latere steekproeffaren ligt een dergelijk verband minder voor de hand. Het vervoer werd immers steeds sneller en gemakkelijker. Het langer en mooier opbaren van een overledene was vooral een statusgevoelige aangelegenheid: 'Die Ausstattung der Aufbahrung spiegelte den sozialen Stand der Familie unmittelbar wider'.³⁴ Een bezoek aan de opgebaarde overledene bood de bezoekers de gelegenheid hem of haar en de nabestaanden te eren en daarmee hun sociale positie in de Roermondse samenleving te bevestigen. Het bezoek aan het sterfhuis was een belangrijke

34 Stöcker, *Die letzten Räume*, 111.

schakel in de keten van rituelen als 'expression of the social order'.³⁵ Het stijlvol ontvangen van familieleden, vrienden en relaties speelde in de huizen van dit deel van de begravenen een belangrijke rol en nam meer tijd in beslag dan bij Roermondsegenoten die minder aanzien genoten.

De begrafenisstoet als publiek hoogtepunt

In de vroege ochtend van woensdag 11 oktober 1893 was het al een drukte van jewelste in de stad. Vele leden van verenigingen spoedden zich rond negen uur 'deftig in het zwart gekleed' naar hun verenigingslokaal. Van daaruit ging men met 'omfloerst vaandel' naar de Venloschepoort om de begrafenisstoet voor de overleden burgemeester Geradts te formeren, die om tien uur van de burgemeesterswoning naar de kathedrale kerk zou vertrekken. De stoet telde tussen de tweeëneenhalf- en drieduizend deelnemers. Tegen tien uur betraden het voltallige gemeentebestuur en een groot aantal burgerlijke en militaire hoogwaardigheidsbekleders de burgemeesterswoning. Deken Corten, voorafgegaan door 'bijna alle hier aanwezige eerwaarde heeren Geestelijken' arriveerde even later. Nadat hij de lijkbestand had gezegend, werd de 'onder kransen en bloemen bedolven lijkbaar' naar buiten gedragen. Oud-burgemeester Diepen en een vijftal gemeenteraadsleden droegen de slippers van het lijkkleed. De lijkbaar werd voorafgegaan door eenentwintig onderdelen, waaronder de geestelijken, die brandende waskaarsen in hun hand hielden. Na de baar volgden de gemeenteraad, de rechterlijke macht – Geradts was in Roermond werkzaam geweest als advocaat, procureur en rechter – en nog negentien onderdelen. Terwijl de geestelijken het *Miserere* zongen, bewoog de stoet zich langzaam naar de kathedraal. Aan weerszijden van de route zag het zwart van de mensen.³⁶

Vanwege het publieke karakter was de begrafenisstoet voor deelnemers en toeschouwers het onbetwiste publieke hoogtepunt tijdens de liminale periode. De kerkdienst en de stoet waren publieke begrafenisrituelen waarmee iemands sociale positie in het centrum van de stad verbeeld kon worden.³⁷ De sociale positie van de geestelijkheid, wereldlijke gezagsdragers, andere leken en verenigingen kon in de volgorde van de stoet op aanschouwelijke wijze worden gedemonstreerd. Van den Bosch zegt hierover: 'De plaats die ieder van de deelnemers innam bij het brengen van de laatste eer aan de overledene, vormde

35 Metcalf en Huntington, *Celebrations of death*, 83 en J. Strange, *Death, grief and poverty in Britain, 1870-1914* [Cambridge social and cultural histories vol. 6] (New York 2005) 16.

36 Maas- en Roerbode donderdag 12 oktober 1893.

37 Van den Bosch, 'De laatste eer aan de eerste stand', aldaar 186; P. Grandcoing, 'La mise en scène du « peuple chrétien » : les funérailles du notable catholique à travers la *Semaine religieuse de Limoges* (1863-1914)' in: P. d'Hollander, *L'Eglise dans la rue. Les cérémonies extérieures du culte en France aux XIXe siècle* (Limoges 2001) 255-272, aldaar 259 en 264; D. Bos, 'Dood en begraven. Funerair ritueel in de vroege socialistische beweging 1871-1899', *De negentiende eeuw* 31 (2007) 1, 38-58, aldaar 57. Ook in oudere samenlevingen hadden begrafenisstoeten een voornamelijk sociale functie omdat ze de 'maatschappelijke waarde' van de dode en diens familie uitdrukten. Zie bijvoorbeeld Schoen, *Pro facultatibus vel dignitate defuncti*, 43-49;



Een deel van de begrafenisstoet van Louis Geradts arriveert op de Markt, komende vanuit de Swalmerstraat waar de burgemeesterswoning lag. Het gebouw rechts is tegenwoordig deel van het gemeentehuis, Roermond 11 oktober 1893. Collectie Gemeentearchief Roermond.

een aanwijzing voor de eer die hem zelf toekwam'.³⁸ Tijdens de begrafenis van burgemeester Geradts was de Roermondse samenleving vertegenwoordigd in een strak geregisseerde begrafenisstoet van instanties, autoriteiten en verenigingen. De baar van de overledene bevond zich, zoals we al zagen midden in de stoet, direct voorafgegaan door de 'H.H. Geestelijken' en onmiddellijk gevolgd door de gemeenteraad en de rechterlijke macht.³⁹ Als we de baar beschouwen als het centrale onderdeel van de begrafenisstoet, dan is meteen ook het maatschappelijke belang van hen die haar flankeerden voldoende geïllustreerd.

De lokale Roermondse krant de *Nieuwe Koerier* deed regelmatig verslag van begrafeningen in de stad. Uit de berichtgeving blijkt dat het hier ging om de begrafeningen van vooraanstaande inwoners. Zo wordt er verslag gedaan van de begrafenis van mr. Arsène Leurs (1894), die naar de Christoffelkerk werd gebracht door:

een rei [sic] van geestelijken, met brandende kaarsen in de hand, voorafgegaan door de weeskinderen der stad [...], de familieleden [...], de edelachtb. heeren president en leden der Rechtbank en Balie, de burgemeester en leden van den Gemeenteraad, de

³⁸ Van den Bosch, 'De laatste eer aan de eerste stand', 190.

³⁹ NK 10 oktober 1893.

Kerkeraad, het College van Regenten over de R.K. Godshuizen, alsmede talrijke burgerlijke en militaire autoriteiten en een groot aantal burgers.⁴⁰

Hier werd een lid van de stedelijke elite begraven. De belangrijkste Roermondse gezagsdragers haalden in een geordende stoet de overledene af aan diens huis. Een 'groot aantal burgers' nam deel aan de stoet en velen keken toe. Een week tevoren waren 'zeer vele gelovigen in den plechtigen lijdendienst tegenwoordig van jonkvrouwe M. Michiels van Verduynen'.⁴¹ Het lijk van de Roermondse industrieel J. Andriessens werd in juni 1895 door een begrafenisstoet van het treinstation naar de Christoffelkerk gebracht, hetgeen nogal wat bekijks trok.⁴² Ook dankbetuigingen in de krant getuigen van grote deelname aan begravenissen van bekende inwoners.⁴³ De begravenissen van respectievelijk burggraaf A. van Aefferden (1892), jonkheer E. van Aefferden (1896) en burggraaf Ch. van Aefferden (1922), edelen uit een geslacht dat als *primus inter pares* onder de Roermondse adel beschouwd mag worden, brachten een grote menigte Roermondse en op de been, die aan de stoet deelnamen of toeschouwer waren.⁴⁴ Het zal niet verbazen dat er door de *Nieuwe Koerier* met haar stevig rooms-katholieke signatuur bijzondere aandacht werd besteed aan het overlijden en de begrafenis van (meestal hogere) geestelijken, die op grond van hun professie eveneens tot de stedelijke elite gerekend mogen worden.⁴⁵ Ook het overlijden van diverse kloosterzusters werd in de krant gemeld.

In de krantenverslagen werd vaak nadrukkelijk vermeld hoe druk het was geweest in de kerk en tijdens de gang van de begrafenisstoet naar en van de kerk. Typeringen als een 'indrukwekkende stoet' en 'grote' of 'algemeene deelneming' geven het publieke karakter van de begrafenissen aan. Deelnemende kerkelijke en wereldlijke gezagsdragers werden met naam en functie vermeld. Ook de verenigingen en instellingen waarvan de overledene lid was geweest werden genoemd. Met name de Koninklijke Harmonie en het Roermonds Mannenkoor figureren regelmatig in de beschrijving van begrafenissen. Veel vooraanstaande Roermondse waren als lid of anderszins bij deze muziekgezelschappen betrokken.

De begrafenisstoet was het meest publieke onderdeel van de *rite de passage*. De stoet liep van het huis van de overledene naar de kerk en na afloop van de begrafenisdienst van de kerk naar de begraafplaats. Nadat men de kerk verlaten had, gingen familie, vrienden en kennissen van de overledene achter diens kist – die in een rouwkoets geplaatst was – te voet via de Kapellerlaan naar de

40 NK 19 april 1894.

41 NK 10 april 1894.

42 NK 18 juni 1895.

43 Bijvoorbeeld voor de deelname aan de begrafenissen van H. Rietjens, sociëteitshouder van 'Amicitia' (NK 6 april 1895) en Laurens Linssen, oud-notaris (NK 16 mei 1895).

44 NK 18 juni 1938 (terugblik op de begrafenis in 1892), NK 7 maart 1896 en *Nieuwe Maas- en Roerbode* 26 augustus 1922.

45 Zie bijlage 1.



Nadat de begrafenisstoet is ontbonden, neemt men met enkele toespraken afscheid van burgemeester Geradts aan de Kapellerpoort. Roermond, 11 oktober 1893. Collectie Gemeentearchief Roermond.

begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand'. Beter gesitueerde Roermondse volgden hun overleden familielid meestal in een of meerdere koetsen. Bij begrafenissen in de eerste klasse werd de stoet begeleid door de celebrerende priester(s). Voor het afzetten van de overledene door de priester(s) bij de Kapellerpoort moest extra worden betaald.

De stoet verplaatste zich stapvoets, duidelijk in het zicht van toeschouwers op de trottoirs en in de bovenramen van de huizen langs de route. Zo gebeurde het ook bij Louis Geradts. Aan de Kapellerpoort werden namens de gemeenteraad, de rechtbank en door de pater die de burgemeester tijdens zijn ziekte had begeleid lijkredes uitgesproken. Mr. Eugène Geradts, jongere broer van de overledene, bedankte namens de familie alle aanwezigen.

Negentien volgrijtuigen begeleidden de burgemeester vervolgens naar Posterholt, waar de familie het huis Aerwinkel bezat en waar hij in de familiegrafkelder op het parochiekerkhof zou worden bijgezet: 'De Harmonie was intussen reeds in koetsen vooruit gereden en stond de stoet aan het begin van het dorp op te wachten. Onder het spelen van treurmuziek begaf men zich naar de kerk en daarna naar het kerkhof [...]'.⁴⁶ Laat in de middag, om vier uur, kwam er een einde aan de begrafenis. Het was een lange dag geweest, een zeven uur durend schouwspel, dat aan duidelijkheid over de positie van de overledene, diens nabestaanden en vele betrokkenen niets te wensen had overgelaten.

46 M. Smeets, *Koninklijke Harmonie van Roermond. Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Koninklijke Harmonie van Roermond 1775-1950* (Roermond 1950) 68.

De begrafenisdienst: een geclassificeerd ritueel

Louis Geradts ontving een begrafenisdienst 'eerste klasse, eerste rang'. Voor en na afloop van de begrafenisdienst werden de klokken van de kathedraal langdurig geluid. Voor het extra luiden werd een bedrag van fl. 25,- betaald, terwijl voor de dragers van de baar, op 10 oktober zes en op de dag van de begrafenis twaalf, fl. 36,- moest worden afgerekend. Beide bedragen symboliseerden het maximaal mogelijke. Er werd bovendien voor fl. 51,88 aan kaarsen gebruikt, een ongekend hoog bedrag.⁴⁷ In het koor van de kathedraal, dat was behangen met volle rouw, hadden dan ook 'honderden waskaarsen' gebrand.⁴⁸ De kerk zat stampvol: 'Zijn begrafenis was een klinkend bewijs van hoogachting en verering, welke men hem toedroeg. De kathedraal was overvuld; toen de dienst reeds lang beëindigd was duurde de offergang [collecte] nog voort, zodat deze afgebroken moest worden'.⁴⁹

De rituelen in de kerk waren minder publiek dan de stoet, maar vormden de belangrijkste religieuze schakel in de serie veranderingsrituelen die de liminale periode kenmerkten.⁵⁰ Van der Zeijden spreekt over 'maatschappelijke signalen'.⁵¹ In de rooms-katholieke kerk – dus ook in (het bisdom) Roermond – waren kerkelijke diensten ingedeeld in klassen, die gelegenheid boden tot sociale positionering. De kosten verbonden aan begrafenisdiensten bestonden uit naar klasse variërende tarieven voor de hoofdcelebrant (de plebaandeken), medecelebranten (kapelaans), twee zangers, de koster – die het altaar versierde, als kruisdrager fungeerde en desgewenst als extra zanger optrad –, zes koralen, de organist en de orgeltrapper, het standaard luiden van de klok, de lijkendragers en weesjongens voor het aanzeggen of 'lijkbidden'.⁵² Bij begrafenisdiensten in de eerste klasse kon worden bijbetaald voor 'extra luiden', 'extra was' en het 'afzetten' van de overledene. In het laatste geval werd het stoffelijk overschot na afloop van de begrafenisdienst door de celebrerende priesters tot aan de Kapellerpoort begeleid, waar temidden van de aanwezigen aanvullende afscheidswaarden gesproken konden worden door bijvoorbeeld vertegenwoordigers van verenigingen waarvan de overledene lid was geweest en waarna (een deel van) de begrafenisstoet via de Kapellerlaan naar de begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand' ging.

47 GAR, Nieuw Archief (1796-1933 [-1958]), afdeling IV nr. 3, 'Archieven van de parochie St. Christophorus', inv. nr. 168.

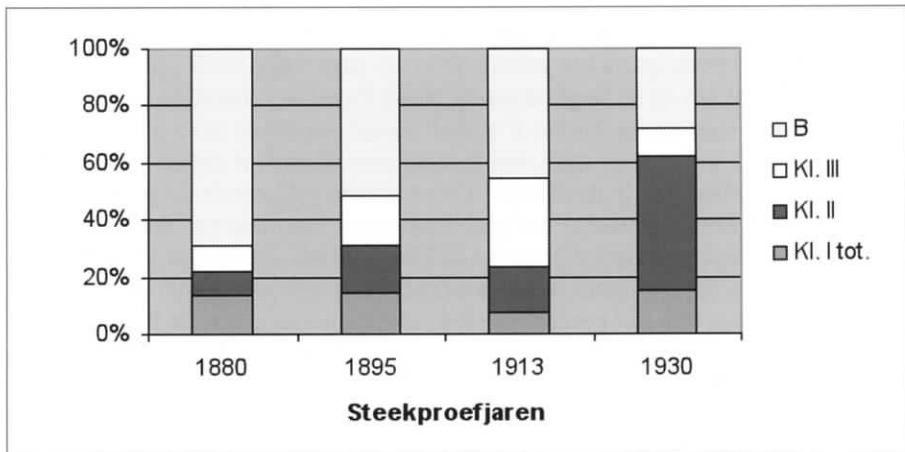
48 *Maas- en Roerbode* donderdag 12 oktober 1893.

49 Smeets, *Koninklijke Harmonie van Roermond*, 67-68.

50 Voor een beschrijving van de kerkelijke rituelen: zie bijlage 2.

51 A. van der Zeijden, *Balans en perspectief van de Nederlandse cultuurgeschiedenis. Cultuurgeschiedenis van de dood* (Amsterdam 1990) 41 en 43.

52 GAR, Nieuw Archief, afdeling IV, inv. nrs. 170, 187 en 188. In de rekeningen vanaf 1895 worden de koralen en vanaf 1913 de weesjongens niet meer vermeld. Onduidelijk is welke rol de weesjongens vervulden in de praktijk van het aanzeggen en hoe die rol zich verhiel tot het optreden van de officiële aansprekers.



Grafiek 1. Begrafenisdiensten per klasse St. Christoffelparochie percentueel in steekproefjaren.

Voor degenen die vanuit de Christoffelparochie in de binnenstad werden begraven kon worden vastgesteld welke klasse begrafenisdienst zij voorafgaand aan hun begraafing ontvingen (grafiek 1). In het steekproefjaar 1880 betrof dit 90 procent van alle op de begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand' begraven personen; in 1895 en 1913 was dit 84 procent en in 1930 56 procent. De daling tussen de laatste steekproefjaren is een gevolg van de groei van Roermond buiten de oude binnenstad en het ontstaan van nieuwe parochies.⁵³ In een eerder artikel kon worden vastgesteld hoeveel Roermondse overledenen tijdens deze steekproefjaren in elke begraafklasse hun laatste rustplaats vonden.⁵⁴ Deze exercitie is nu herhaald voor de begrafenisdiensten in de Sint-Christoffelkerk. Zo wordt het mogelijk in beeld te brengen welke Roermondse en welk type begrafenisdienst kregen.

De tarieven voor de diverse klassen van de begrafenisdiensten in de Christoffelparochie zijn vermeld in bijlage 3. De goedkoopste begrafenisdienst was een dienst van de Broederschap der Barmhartigheid (in grafiek 1 kortweg 'B'). Tegen betaling van een vaste contributie verzekerden de leden van deze broederschap zich van een standaard begrafenisdienst.⁵⁵ Hoe de begrafenisdienst 'van de broederschap' zich verhiel tot de geclassificeerde diensten is niet uit de bronnen op te maken, maar we kunnen ervan uitgaan dat deze aanmerkelijk soberder was.⁵⁶

53 De gegevens met betrekking tot begrafenisdiensten in Roermonds oudste parochie, die van 'St. Christophorus' of Christoffel in de binnenstad, zijn nagenoeg compleet. Het leeuwendeel van de op de begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand' in de periode 1870-1934 begraven werd vanuit deze parochie begraven. Voor hen kon worden vastgesteld welke klasse hun begrafenisdienst had. Dat was niet mogelijk voor de begravenen vanuit hulpkerk Kapel in 't Zand, de Heilig Hartkerk (vanaf 1921) en de Nederlands Hervormde kerk – een zeer klein aantal.

54 Heemels, 'Een microkosmos'.

55 Heemels, 'Een microkosmos', 108, aldaar noot 33.

56 GAR, Nieuw Archief, afdeling IV, inv. nr. 155.

De ontwikkeling van de verhoudingen in de classificatie van begrafenisdiensten in de Christoffelparochie tussen 1870 en 1940 lijkt sterk op die van het begraven in klassen op de begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand'. Het percentage begrafenisdiensten in de klasse II groeit vanaf ongeveer 1920 sterk, tot een aandeel van 50 procent in 1934, het laatste jaar waarover cijfers beschikbaar zijn. Begrafenisdiensten in de duurste klasse bleven gedurende de gehele onderzoeksperiode gering in aantal tot een maximum van drie per jaar. Ze waren slechts weggelegd voor degenen onder de Roermondse elite die prijs noch moeite hoefden en wilden besparen. Louis Geradts was een van hen.⁵⁷ Opvallend is de gestage daling van het percentage begrafenisdiensten van de Broederschap der Barmhartigheid.⁵⁸ Het aantal leden van de broederschap daalde van 1065 in 1870 (11,2 procent van de Roermondse bevolking) naar 245 in 1926 (1,5 procent), mogelijk mede als gevolg van de opkomst van andersoortige begrafenisverzekeringen.⁵⁹ Het feit dat een steeds groter deel van de Roermondse bevolking een begrafenisdienst in de klasse II of III kon en wilde betalen sluit aan bij de 'opwaartse mobiliteit' die zich tussen 1913 en 1930 manifesteerde in het begraven op de begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand'.⁶⁰ Een (uiterlijk) zo indrukwekkend mogelijke begrafenisdienst was kennelijk voor steeds meer Roermondse enen een haalbare en, niet minder belangrijk, nastrevenswaardige zaak.

De veronderstelling ligt voor de hand dat niet alleen de ontwikkeling van de verhoudingen tussen de klassen synchroon verliep, maar dat er ook een verband is tussen het type begrafenisdienst en de klasse op de begraafplaats. Dat is nagegaan voor de volwassen Roermondse enen in de vier steekproefjaren. De relatief grote groep begravenen jonger dan 1 jaar (zuigelingen) en de veel kleinere groep begravenen in de leeftijd van 1 tot en met 9 jaar werden buiten beschouwing gelaten, aangezien zij geen reguliere, geclassificeerde begrafenisdienst ontvingen.⁶¹ De begravenen die in 1880, 1895, 1913 en 1930 een begrafenisdienst in de klasse I kregen, vonden gedurende de onderzoeksperiode hun laatste rustplaats deels in de begraafklasse I, deels in de begraafklasse II. Begraafklasse I bestond

57 De familie Geradts was buitengewoon welgesteld. Zie: M. Veelen, 'De grafkapel van de familie Geradts', *HVR-Jaarboek* 36 (2004) 23-33, aldaar 31.

58 Excelbestand auteur: 'Aantal begrafenisdiensten per klasse Christoffelparochie 1870-1934'.

59 Heemels, 'Een microkosmos', 108, noot 33.

60 *Ibidem*, 115 en 126.

61 In het archief van de Christoffelparochie ontbreken gegevens over voor hen gehouden begrafenisdiensten volledig. Het *Rituale Romanum* kende in haar *ordo sepeliendi parvulos* voor kinderen, gedoopt en gestorven *ante usum rationis* ('vóór de jaren des verstands', een leeftijd die verder niet gespecificeerd werd) een korte kerkdienst die afweek van een begrafenisdienst voor volwassenen en vanwege het achterwege laten van de eucharistie formeel geen mis genoemd kon worden. Voor hen werd vaak de 'votiefmis van de H.H. Engelen', kortweg de 'Engelenmis' opgedragen, mits het kind vóór zijn overlijden gedoopt was en de Engelenmis op de betreffende dag volgens de liturgische richtlijnen geoorloofd was. Zie o.a. *Rituale Romanum* (Regensburg 1884), *Rituale Romanum* (Regensburg 1925); W. Mulder, *Parochie en parochiegeestelijkheid* (derde herziene druk; Roermond 1947) 97. Hoe priesters in Roermond gedurende de periode 1870-1940 met deze formele houding van de kerk in de praktijk omgingen, is moeilijk na te gaan. Zie: B. de Werd, *In het gezelschap der Engelen. Kinderbegravenissen in Limburg 1856-1913* (Maastricht / Venlo 1999) 61-74.



Isabella Beerenbroek vond haar laatste rustplaats in het familiegraf in de begraafklasse I, dichtbij het centrale punt van de begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand', de Bisschoppenkapel. Foto: M. Heemels.

uitsluitend uit koopgraven, klasse II was de duurste categorie huurgraven op de begraafplaats. Voor de overledenen die een tweede klas begrafenisdienst kregen, geldt dat ze – een enkeling uitgezonderd – aansluitend begraven werden in de begraafklasse II. Voor de derdeklas begrafenisdienst is het beeld niet zo eenduidig. In de steekproefjaren werden overledenen met dit type dienst zowel in begraafklasse II als III begraven. De begravenen wier begrafenisdienst plaatsvond uit naam van de Broederschap der Barmhartigheid belandden nagenoeg allemaal in de goedkoopste begraafklassen. Slechts een enkel lid van de broederschap kreeg een graf in de begraafklasse II.⁶² Van een graf in de begraafklasse I konden leden van de Broederschap der Barmhartigheid slechts dromen. Het verband tussen de klasse van de begrafenisdienst in de Christoffelparochie en de begraafklasse op de begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand' was dus zo goed als evenredig. De beide classificaties – in de kerk en op de begraafplaats – sloten vrijwel naadloos op elkaar aan. Zou het zo bedoeld zijn geweest?

Missen voor het zielenheil

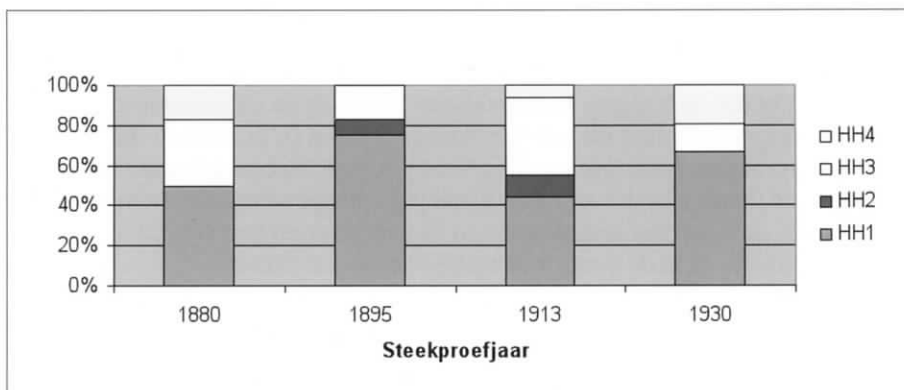
Op 15 februari 1894 werd in het fundatieregister van het bisdom Roermond een stichting ter waarde van tweeduizend gulden ingeschreven, bestemd voor de verfraaiing van de kathedraaltoren en het lezen van tien hoogmissen voor de zielenrust van Louis Geradts. De overledene zelf werd als stichter geregistreerd.⁶³ De parochiale rekeningen geven aan dat voor de zielenrust van de burgemeester nog in het jaar 1893 – dus in de maanden oktober, november en december – 'tien uitvaarten' met een gezamenlijke waarde van fl. 84,50 werden gehouden voor rekening van de kerk en 'vijfentwintig uitvaarten tweede klas' ter waarde van fl. 300,- afkomstig uit het door de burgemeester zelf gestichte bedrag. In totaal werden er in de resterende maanden van 1893, inclusief de uitvaart op 9 november, 36 missen voor de zielenrust van Geradts gehouden, waarvoor in totaal fl. 401,30 in rekening werd gebracht. Daarmee bedroegen voor de Christoffelparochie de inkomsten uit Geradts' begravenis en missen voor diens zielenrust bijna de helft van de inkomsten uit alle begravenissen in het jaar 1893 tezamen.⁶⁴

Tegen het einde van de zesde eeuw was onder Paus Gregorius I 'de Grote' het idee ontstaan dat elke dode voordat hij in de hemel kon komen eerst een fase van 'zuivering' (van zonden) diende te ondergaan. Nabestaanden zouden tijdens deze periode het lot van diens ziel positief kunnen beïnvloeden middels gebeden, bij voorkeur in missen. Aan het einde van de elfde eeuw had het gebruik van het bidden voor het 'zielenheil' van overledenen zich in het christelijke

62 In 1930 ontving geen van de begravenen een begrafenisdienst van de Broederschap der Barmhartigheid. De laatste cijfergegevens van de broederschap betreffen het jaar 1926. Toen was het aantal leden gedaald naar 245 (1,5 procent van de Roermondse bevolking). Het is mogelijk dat er in 1930 geen leden van de broederschap overleden. Evenzo mogelijk is het echter dat zij in 1930 feitelijk had opgehoord te bestaan. Daarover bestaat geen zekerheid.

63 RAL, toegangsnummer 14.A003A, 'Bischoppelijk Archief Roermond 1840-1940', inv.nr. 476, pagina 46.

64 GAR, Nieuw Archief (1796-1933 [-1958]), afdeling IV nr. 3, 'Archieven van de parochie St. Christophorus', inv. nr. 168.



Grafiek 2. Uitvaarten St. Christoffelparochie 1880, 1895, 1913 en 1930 naar beroepsklasse (cumulatief).

westen breed verspreid. In de twaalfde eeuw ontstond daarbij het concept van het vagevuur, een louterend tussenstation op weg naar de hemel.⁶⁵ Het fundamentele geloof in het nut van bidden voor overledenen om het verblijf van hun ziel in het vagevuur te bekorten – en daarmee hun aankomst in de hemel te vervroegen – uitte zich in het viere van uitvaarten en jaardiensten voor overledenen en het schenken van geldbedragen aan de parochie – fundaties of stichtingen genoemd – met de opdracht van de renten hiervan missen te laten lezen voor het zielenheil van een of meerdere overledenen. ‘Vrome stichtingen’ werden niet alleen gedaan door nabestaanden, maar ook door gelovigen tijdens hun leven en regelmatig via een bepaling in hun testament. Zo waren ze ervan verzekerd dat er na hun overlijden voor hun ziel gebeden zou worden.

De uitvaart kan worden gezien als een herhaling van de begrafenisdienst, expliciet bedoeld om te bidden voor het lot van de ziel van de overledene. Louis Geradts’ uitvaart, een mis in de eerste klasse, werd gehouden op 9 november 1893.⁶⁶ In de steekproefjaren 1880, 1895, 1913 en 1930 vond de uitvaart in het algemeen plaats in de periode tussen één week en twee maanden na de begrafenis. De tegenwoordige ‘zeswekendienst’ mag als haar opvolger worden beschouwd. Slechts een heel bescheiden deel van de overledenen kreeg tijdens zijn ‘reis naar de hemel’ hulp in de vorm van een uitvaart: in 1880 3 procent, in 1895 6 procent, in 1913 9 procent en in 1930 12 procent.⁶⁷ Het percentage overledenen met een uitvaart vertoont dus wel een stijgende lijn.

65 F. Paxton, *Christianizing death. The creation of a ritual process in early medieval Europa* (New York 1990) 66-67, 194 en 200; T. Boase, *De dood in de middeleeuwen. Sterfelijkheid, oordeel en aandenken* (Bussum 1974) 46 en 50. Dit werk is een vertaling van T. Boase, *Death in the Middle Ages. Mortality, judgment and remembrance* (London 1972); G. Derksen en M. van Mousch, *Handboek voor het hiernamaals. Reizen naar hemel en hel* (Amsterdam / Antwerpen 2004) 171; Sörries, *Grosses Lexikon*, 84-85 en P. Spierenburg, *De verbroken betovering. Mentaliteit en cultuur in preindustriële Europa* (derde geheel herziene druk; Hilversum 1998) 175.

66 GAR, Nieuw Archief (1796-1933 [-1958]), afdeling IV nr. 3, ‘Archieven van de parochie St. Christophorus’, inv. nr. 168.

Om te bepalen welke sociale positie deze overledenen innamen, zijn hun beroepen ingedeeld in beroepsklassen.⁶⁸ De resultaten zijn weergegeven in grafiek 2. Daaruit blijkt dat de hoogste beroepsklasse ('HH1') in de uitvaarten telkens het sterkst vertegenwoordigd was: de percentages waren 50 procent in 1880, 75 procent in 1895, 44 procent in 1913 en 67 procent in 1930. Het ging voornamelijk om missen in de (kerkelijke) klassen I en II; het percentage uitvaarten in de klasse III lag aanzienlijk lager. Het kleine deel van de overledenen met een uitvaart kreeg die dus grotendeels in de duurste of op een na duurste klasse.

Een andere mis voor de zielenrust van een overledene was het zogenaamde jaargetij of jaardienst, gehouden op of rond de sterfdag van de overledene. Voor Louis Geradts vond de jaardienst plaats op 8 oktober 1894, net als de uitvaart vanzelfsprekend in de eerste klasse.⁶⁹ Uit de bronnen kan worden opgemaakt dat er voor slechts een klein deel van de overledenen jaardiensten werden gehouden. Niet meer dan 2 procent van de overledenen uit 1880 kreeg volgens de administratie van de Christoffelparochie het jaar erop een jaardienst; voor de latere steekproefjaren ligt dit percentage nog lager. Hoewel niet duidelijk is hoe compleet de registratie was,⁷⁰ lijkt het aannemelijk dat voor de zielenrust van slechts een klein deel van de overledenen in een jaardienst gebeden werd.

Voor het houden van zielenmissen werden stichtingen of *piae fundationes* gedaan. Volgens de *Codex (Iuris Canonici)* betroffen die

onroerende of roerende goederen, die op welke wijze dan ook (schenking, legaat, erfstelling) aan een kerkelijke rechtspersoon gegeven zijn, onder de verplichting om voor immer of voor langen tijd [...] de jaarlijksche opbrengst van deze goederen geheel of gedeeltelijk te besteden voor het lezen en appliceeren van H.H. Missen, voor het verichten van kerkelijke functies, of voor godsdienstige of liefdadige functies.⁷¹

Voor de jaren 1870-1932 werden in de administratie van de Christoffelparochie 211 stichtingen achterhaald met het oog op de zielenrust van een of meerdere

67 GAR, Nieuw Archief (1796-1933 [-1958]), afdeling IV nr. 3, 'Archieven van de parochie St. Christophorus, inv. nrs. 145 t/m 209: Begrotingen, rekeningen met bijlagen van de parochiale kerk en O.L.V. Kapel in het Zand 1870 t/m 1934', inv. nrs. 155 (1880), 170 (1895), 187-188 (1913), 203 (1929) en 207 (1933). Bij de bestudering van het aantal en de aard van de uitvaarten werd gebruik gemaakt van de gegevens die vastgelegd zijn in bovenvermelde, officiële financiële administratie van de Sint Christoffelparochie. Of en in hoeverre er missen werden opgedragen buiten die officiële administratie om, kon niet worden vastgesteld. Onder 'overledenen' worden verstaan zij die tijdens de steekproefjaren begraven werden op de algemene begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand'.

68 De gebruikte beroepsklasse-indeling is een door de onderzoeker vereenvoudigde weergave van de *Historical Classification of Occupations* (HISCO), kortweg 'HISCO Heemels'. Zie: Heemels, 'Een microkosmos', 127.

69 GAR, Nieuw Archief (1796-1933 [-1958]), afdeling IV nr. 3, 'Archieven van de parochie St. Christophorus', inv. nr. 169.

70 Het is niet onmogelijk dat er een officiële praktijk van jaardiensten heeft bestaan buiten die officiële administratie om, d.w.z. van het rechtstreeks betalen van een mis door nabestaanden aan een dienstdoende priester. Bovendien zijn de gegevens uit 1914 en 1931 incompleet.

71 Mulder, *Parochie en parochiegeestelijkheid*, 160.

overledenen.⁷² Van de stichters bleek 87 procent uit de hoogste beroepsklasse afkomstig te zijn. Bij de begunstigten (de overledenen voor wie missen opgedragen moesten worden) lag dat percentage op 77 procent.⁷³ Slechts een klein deel van de parochianen van de Christoffelparochie, waaronder Louis Geradts, was in staat om zijn geloof in het nut van het bidden voor de zielenrust van een overledene uit te drukken met een 'vrome stichting' aan de kerk. Onder hen leden uit families als Van Aefferden, Beerenbroek, Beltjens, Berger, De Bieberstein, Borckelmans, Corsten, Geradts, Haan, Höppener, Leurs, Linssen, Luyten en Mertz, die tot de *fine fleur* van de toenmalige stadsbewoners behoorden.⁷⁴ Hun namen werden in de kerk daarmee zo nadrukkelijk en veelvuldig genoemd, dat de kerkgangers ze niet zouden vergeten. De overige gelovigen konden slechts hopen op de werking van private gebeden buiten de H. Mis om.

Bij het grootste deel van de stichtingen ging het om schenkingen van een geldbedrag in ruil waarvoor, meestal gedurende een aantal jaren en regelmatig ook 'eeuwigdurend', een jaargetij voor een of meerdere overledenen diende te worden opgedragen. Van meer dan de helft van de stichtingen (55 procent) staat vast dat de stichter een levende persoon was die voor zichzelf of voor een ander, meestal een overledene, missen voor het zielenheil liet opdragen.⁷⁵ Bij ongeveer een kwart van de stichtingen (22 procent) waren stichter en begunstigde één en dezelfde persoon, maar vaker was de stichter iemand die missen liet opdragen voor overleden familieleden (29 procent), dikwijls ook voor familieleden en voor zichzelf tegelijkertijd (24 procent). Zes procent van de stichtingen werd gedaan door erfgenamen, waarvan het merendeel ook tot de familie van de begunstigde behoorde. Van de overige 19 procent van de stichtingen kon niet worden achterhaald wat de aard van de relatie tussen stichter en begunstigde was.

In de meeste gevallen lieten familieleden van een overledene missen voor diens zielenheil opdragen. Bij bijna de helft van de stichtingen in de periode 1870-1932 (46 procent) liet de stichter missen opdragen alléén voor zichzelf of voor familieleden en zichzelf samen. De stichters, zoals gezegd een kleine groep, hechtten er kennelijk grote waarde aan dat er na hun dood voor hun ziel of die van familieleden gebeden zou worden in hun eigen parochiekerk. Als ze dat zelf al niet bij leven hadden geregeld, verzochten ze hun nabestaanden ongetwijfeld dat na hun dood voor hen te doen. Een uitvaart en/of een jaardienst herinnerde

72 RAL, toegangsnummer 14.A003A, Bisschoppelijk Archief Roermond 1840-1940, inv. nrs. 474 t/m 476 (1858 t/m oktober 1902), 477 (november 1902 t/m september 1912), 478 (september 1912 t/m mei 1924) en 419 (oktober 1923 t/m 1932).

73 Van 62 procent van de stichters en van 79 procent van de begunstigten kon het (voormalige) beroep worden achterhaald in het Roermondse bevolkingsregister.

74 Deze familienamen kwamen tenminste twee keer voor onder de stichters (en begunstigten). Zie ook: E. Delhougne, *Roermondse geslachten deel I* (Maastricht 1956) en *II* (Nijmegen 1961). Als bewijs van hun voorname positie kan ook het lidmaatschap van de Groote Sociëteit gelden. Zie: J. Daniëls, H. van der Bruggen en J. Tierolff, *De Roermondse Groote Sociëteit 1804 – 2 december – 2004* (Roermond 2004) 77-79.

75 Van de stichters tussen 1870 en 1932 was 55 procent levend, 22 procent overleden (d.w.z. dat hun stichting vlak voor hun overlijden op een of andere wijze gedaan was of via een reeds langer bestaande testamentaire bepaling) en van 23 procent kon dit niet worden vastgesteld. Van de begunstigten was 82 procent overleden, 15 procent nog in leven en van 3 procent kon dit niet worden vastgesteld.

aan hun aardse bestaan en verlengde daarmee als het ware de *rite de passage*, meer in het bijzonder de liminale periode voor henzelf, hun nabestaanden en de kijkende en luisterende Roermondse gemeenschap. De sociale betekenis van missen voor het zielenheil mag dus niet worden onderschat. Voor het grootste deel van de Roermondse en hun nabestaanden lijkt de liminale periode echter te zijn geëindigd op de dag van hun begrafenis.

Conclusie

Op grond van het voorgaande moge duidelijk zijn dat overleden Roermondse in de periode 1870-1940 op verschillende wijzen 'het paradijs werden binnengeleid'. Voor een betrekkelijk kleine groep werd het overlijden gevolgd door een groots uitgewerkte en kostbare opeenvolging van rituele handelingen, die in de terminologie van etnoloog Van Gennep als *rites de passage* kunnen worden beschouwd. In de uitvoering van de onderdelen van deze rituelen werd duidelijk dat er grote sociale verschillen waren tussen deze groep en andere Roermondse overledenen. Daarbij was het publieke karakter essentieel: door het plechtige vertoon, maar ook door de berichtgeving in de lokale pers, manifesteerde deze elite haar sociale overwicht voor de gehele Roermondse bevolking.

Het statusbewustzijn van deze groep werd tot uitdrukking gebracht door de aangifte van overlijden door meestal twee officiële aansprekers. Overledenen uit deze kring lagen in het algemeen langer thuis opgebaard om uitgebreid condoleancebezoek mogelijk te maken. Hun begrafenisdienst was – evenals hun graf op de begraafplaats – chiquer en duurder dan die van hun stadgenoten. De rituele handelingen in deze 'liminale periode' namen langere tijd in beslag, waren duurder en publieker van aard dan het afscheid van andere Roermondse en het tijdelijke met het eeuwige hadden verwisseld. Voor hun zielenheil werden vaker missen opgedragen. Het valt niet te ontkennen: Seipgens had gelijk in zijn gedicht 'Ut geldj'. Hoe rijker, des te meer er voor je zielenheil werd gedaan. Uitvaarten en jaardiensten vonden vooral plaats bij overledenen uit de hoogste beroepsklasse. 'Vrome stichtingen' met als doel missen voor het zielenheil te laten opdragen, waren weggelegd voor een kleine groep Roermondse, evident deel uitmakend van de plaatselijke elite. Voor het zielenheil van het overgrote deel van de Roermondse gelovigen werd in de kerk na hun dood niet of nauwelijks gebeden.

Uit de krantenverslagen valt het belang van met name de begrafenisstoet als publiek hoogtepunt van de *rites de passage* bij overlijden af te leiden. Op geen enkel ander moment konden vooraanstaande Roermondse hun eigen sociale positie en die van hun nabestaanden zo duidelijk etaleren. De deelnemers aan de stoet gebruikten die om hun rol in de Roermondse gemeenschap bevestigd te zien. De toeschouwer zag de bestaande maatschappelijke orde helder uitgebeeld. Zijn eigen begrafenis zou zich daarvoor niet of veel minder lenen.

Tegelijk werd zichtbaar dat er in de onderzochte periode sprake was van een verhoogd en groeiend statusbewustzijn bij de Roermondse. Steeds meer

families maakten gebruik van aansprekers bij de aangifte van overlijden. Het percentage begravenen wier overlijden in de lokale krant werd gemeld, groeide gestaag, van 25 procent in 1880 naar 38 procent in 1930. Overlijdensberichten in de krant waren zonder twijfel een middel om status en aanzien tot uitdrukking te brengen. Ook het feit dat de wachttijd tussen overlijden en begrafenis gemiddeld toenam is een aanwijzing voor een verhoogd statusbewustzijn. Uit de literatuur is bekend dat de lengte en de aard van het opbaren van overledenen statusgevoelige factoren waren.

Net als bij het begraven in klassen op de begraafplaats werd meer en meer gekozen voor duurdere en meer opgesmukte begrafenisdiensten. De begrafenisdienst was een prima laatste gelegenheid voor een overledene en diens nabestaanden om hun sociale positie te tonen. Er was een vrijwel evenredig verband tussen het type begrafenisdienst in de Christoffelkerk en de begraafklasse op de begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand'. Het percentage begrafenisdiensten in de klasse II groeide gestaag. Een steeds groter deel van de Roermondse bleek in staat – en wilde dat ook – een tweede- of derdeklas begrafenisdienst te betalen.

Bijlage 1

Berichtgeving over begrafenissen in de lokale kranten

Nieuwe Koerier

Geestelijken

- 19 en 21 mei 1896 (mgr. P. Russel)
- 19 november 1896 (kapelaan H. Hendrikx)
- 8 februari 1900 (bisschop mgr. F. Boermans)
- 2 februari 1905 (mgr. E. van Boom)
- 18 maart 1905 (broeder A. Verhulst)
- 9 augustus 1913 (bisschop mgr. Drehmanns)
- 30 maart 1932 (bisschop mgr. L. Schrijnen)
- 10 november 1934 (oud-directeur J. Peeters van het Bisschoppelijk College)
- 18 januari 1935 (pater J. van de Kar)
- 2 maart 1938 (plebaandeken mgr. L. Le Bron de Vexela)

Leken

- 11 juli 1912 (J. Tijssen sr.)
- 5 en 8 maart 1921 (dr. P. Cuypers)
- 28 januari 1931 (A. Bolsius-Stoltzenberg)
- 6 juni 1933 (Ch. Nicolas)
- 2 januari 1934 (J. Jacobs)
- 12 oktober 1934 (J. Thissen)
- 21 februari 1935 (L. Damen)
- 5 maart 1936 (H. Guillaume-Lardinois)

28 april 1936 (E. van Koolwijk)
2 juni 1936 (H. Geraedts)
3 juli 1936 (N. Blommers)
30 juli 1936 (P. Dorpmans)
30 november 1936 (M. Tops)
30 december 1936 (M. Somers)
19 februari 1937 (J. Kraayenhagen)
17 maart 1937 (E. van der Marck)
28 mei 1937 (H. van der Marck)
21 oktober 1937 (jonkheer mr. J. Verheyen)
2 maart 1938 (C. Baeten)
19 april 1938 (H. Smeets)
25 oktober 1938 (P. van den Broek)
31 januari 1939 (baron F. Michiels van Kessenich)
4 maart 1939 (mr. E. Adriaanse)
26 juni 1939 (ir. Ch. Bongaerts)
12 juli 1939 (overste E. Haan)
5 september 1939 (dr. R. Finaly)
16 november 1939 (J. Houben).

Roermondenaar

10 augustus 1912 (baronesse L. Michiels van Kessenich-Feyens)

Nieuwe Maas- en Roerbode

26 augustus 1922 (burggraaf Ch. van Aefferden)
27 december 1927 (J. Schreurs)
15 maart 1928 (J. Snackers)
7 oktober 1929 (J. Berger)

Bijlage 2

De Tridentijnse requiemmis⁷⁶

Voor een beter begrip van de in dit artikel beschreven *rite de passage* is het zinvol het verloop van het rooms-katholieke kerkelijke begrafenisritueel te schetsen. Rooms-katholieke begrafenisdiensten vonden plaats volgens de officiële ritus die na het Concilie van Trente in de rooms-katholieke kerk verplicht was. Deze zogenaamde Tridentijnse of Romeinse ritus is in gebruik gebleven tot de liturgievernieuwing door het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965). De priester celebreeerde de mis met de rug naar de kerkgangers en volledig in het Latijn. In de Tridentijnse ritus bestond het uitvaartritueel uit de volgende gedeelten: het afhalen van het lijk werd gevolgd door het dodenofficie, de 'getijden van de

76 Met bijzondere dank aan lic. drs. M.F.P.J. Heemels, docent exegese van het Nieuwe Testament aan het grootseminarie Rolduc en pastoor in Eygelshoven.

overledenen', die echter gedurende de onderzoeksperiode meestal weggelaten werden en hier dus niet beschreven worden, en de Heilige Mis. Na de mis volgde de absoute. Het laatste gedeelte van het ritueel bestond uit de daadwerkelijke begrafenisplechtigheid.

Over het afhaken van het lijk door de priester bij het sterfhuis is voor Roermond weinig tot niets bekend. We nemen aan dat dit eerste deel van het uitvaartritueel verliep volgens de richtlijnen in het *Rituale Romanum*.⁷⁷ De priester haalde de overledene af in het sterfhuis, waar diens naaste familie aanwezig was. Daar werd het lijk besprenkeld met wijwater waarna psalm 130 (129) *De profundis* gebeden werd. Als men vervolgens vanuit het huis van de overledene naar de kerk ging, werd onderweg psalm 51 (50), *Miserere (mei, Deus)* gebeden. Bij de ingang van de kerk aangekomen hief men de antifoon *Exsultabunt (Domino ossa humilitata)* aan, gevolgd door – bij het binnengaan van de kerk waar andere bezoekers van de begrafenis reeds wachtten – het *Subvenite*, waarin de heiligen en engelen werd gevraagd de ziel van de overledene te ontvangen.

Nadat de overledene de kerk was binnengebracht, met zijn voeten – tenminste als het een leek betrof – naar het altaar en daarvoor was geplaatst, en ook de mensen uit de begrafenisstoet hadden plaatsgenomen, bad de priester het Onze Vader. Vervolgens werd de H. Mis geopend met de introïtus, de inleidingszang die vanwege de tekst *Requiem aeternam dona ei, Domine* de begrafenisdienst de naam 'requiemmis' gaf. Hierna volgde een lezing uit de brieven van een van de apostelen. Na deze eerste lezing werd het graduale gezongen: *Requiem aeternam dona eis, Domine, et lux perpetua luceat eis*. Het graduale werd gevolgd door de tractus, de korte solozang van een psalm waarin God werd gevraagd de 'zielen van alle afgestorven gelovigen' te bevrijden van hun zonden. Deze korte solozang werd gevolgd door de sequentie *Dies irae*, een speciaal voor de requiemmis bedoeld gezang van relatief grote lengte waarin de Dag des Oordeels beschreven wordt. Na het *Dies irae* las de priester uit het evangelie van Johannes (11, 21-27). In het erop volgende offertorium werd gevraagd de zielen van alle gestorven gelovigen te bevrijden 'van de pijnen van de hel' en werd God gevraagd de aan hem opgedragen offergaven en lofgebeden te aanvaarden. Daarna werd de H. Mis vervolgd met de Prefatie van de overledenen en de Romeinse Canon. Aan het einde van de communieritus gingen de kerkgangers dan ter communie, terwijl het *Lux aeterna* gezongen werd. Dat wil zeggen, *als* er ter communie gegaan werd. In gezongen requiemmissen was dat niet gebruikelijk. Na de communie vroeg de priester nogmaals om zuivering van de ziel, bevrijding van zonden en eeuwige rust voor de overledene. Formeel eindigde na dit gebed de H. Mis. Als er een lijkrede gehouden werd, gebeurde dit tussen het einde van de H. Mis en de absoute. De priester liep vervolgens, al dan niet vergezeld van medecelebranten, naar de baar om bij de overledene de absoute, de rituele vergeving van zonden te verrichten. In het gebed *Non intres* werd God nogmaals gevraagd de overledene

77 *Rituale Romanum* (Regensburg 1884) 154-155, *Rituale Romanum* (Regensburg 1925) 146 en *Volksmisboek en vesperale bevattende al de missen en gebeden van het Romeins missaal* (negende druk; Hekelgem 1949) 1606.

genade te schenken. Daarna werd het *Libera me* gezongen, een gezang waarin God namens de overledene gesmeekt werd hem te redden van de 'eeuwige dood'. Tijdens een Onze Vader werd de kist van de overledene achtereenvolgens met wijwater besprenkeld en bewierookt door de priester. De overledene werd hierna de kerk uitgedragen onder het gezang *In paradisum (deducant te Angeli)*.

Nadat men de kerk verlaten had, gingen familie, vrienden en kennissen van de overledene achter diens kist – die in een rouwkoets geplaatst was – te voet via de Kapellerlaan naar de begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand'. Beter gesitueerde Roermondse volgden hun overleden familielid meestal in een of meerdere koetsen. Voor het afzetten van de overledene door de priester(s) bij de Kapellerpoort moest extra betaald worden. Op de begraafplaats aangekomen diende nog een aantal rituele handelingen plaats te vinden alvorens de daadwerkelijke begrafenis plaatsvond. De priester zegende het graf en vroeg daarbij nog eens om de ziel van de overledene van diens zonden te bevrijden. De kist en het graf werden daarbij besprenkeld met wijwater en bewierookt. Hierna volgden nog hoofdregels uit het *requiem aeternam*, *Ego sum resurrectio et vita*, *Kyrie* en een in stilte gebeden Onze Vader, tijdens welk de priester het lijk nogmaals met wijwater besprenkelde. Samen met de aanwezigen werden vervolgens nog enkele korte gebeden gezegd waarin men God in ultimo verzocht de overledene zijn zonden te vergeven en eeuwige rust te geven. Na een *Requiescat in pace* en *Amen* verlieten de aanwezigen de begraafplaats. De aanwezigheid van de priester bij het neerlaten van de kist in het graf was niet voorgeschreven, maar kan wel gebruik geweest zijn. Ook voor de weg terug naar kerk of sacristie waren gebeden voorzien, naar we aannemen voor de celebrerende priester(s). Of, wat en door wie er in Roermond gebeden werd, is echter niet bekend.

Bijlage 3. De tarieven voor begrafenisdiensten in de Sint-Christoffelparochie per klasse

Jaar	I.1	I.2	I.3	II	III	B
1880	62,60	92,60	72,60	44,50	27,04	4,74
1895	62,60	92,60	72,60	44,50	27,04	4,74
1913	123,72	121,72	93,72	49,52	32,92	2,20, 2,80 en 3,05
1930	164,00	126,50	116,25	84,25	64,00	5,00

Bronnen: GAR, Nieuw Archief (1796-1933 [-1958]), afdeling IV nr. 3, 'Archieven van de parochie St. Christophorus, inv. nrs. 145 t/m 209: Begrotingen, rekeningen met bijlagen van de parochiale kerk en O.L.V. Kapel in het Zand 1870 t/m 1934', inv. nrs. 155 (1880), 170 (1895), 187-188 (1913), 203 (1929) en 207 (1933).

Toelichting:

Aangezien de 'Begroting, rekening met bijlagen' van de Christoffelparochie over 1930 ontbreekt, is uitgegaan van de prijzen in 1929 en 1933. Omdat deze volledig identiek aan elkaar zijn, kunnen we ervan uitgaan dat in 1930 dezelfde tarieven golden. Zie GAR, Nieuw Archief, afdeling IV, inv. nrs. 203 en 207.

Het is niet duidelijk waarom in 1880 en 1895 een begrafenisdienst in de 'klasse I rang 1' goedkoper was dan een begrafenisdienst in de klassen I rang 2 en 3. Het vermoeden bestaat echter dat de overledenen die een begrafenisdienst in de klasse I rang 1 kregen – op grond van de over hen verzamelde prosopografische gegevens kan gesteld worden dat zij behoorden tot de plaatselijke elite – een 'standaardkorting' ontvingen, mogelijk vanwege door hen op een of andere wijze aan de parochie verleende financiële steun of betaalde bijdragen.